ئىبنى فەزلان ساياھەتنامىسى

— 10-ئەسىردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

15
1373. 62
1

ئىبنى فەزلان ساياھەتنامىسى

— 10-ئەسىردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا

15
I373.62
1

تەرجىمە قىلغۇچى : توختى ھاجى تىللا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

伊本·帕孜兰旅行记:维吾尔文/(伊朗)帕孜兰著;托合提·提拉译.—乌鲁木齐:新疆人民出版社.2001.7
ISBN 7—228—06307—4

Ⅰ.伊… Ⅱ.①帕…②托… Ⅲ.游记—伊朗—古代—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.I373.62

中国版本图书馆CIP数据核字(2000)第75143号

责任编辑: 热合曼·马木提
责任校对: 再米拉·皮达
赛娜娃尔·伊布拉音

新疆人民出版社
(乌鲁木齐市解放南路348号 邮编:830001)
新疆新华书店发行
乌鲁木齐福利印刷厂印刷
850×1168毫米 32开本 5.875印张 2插页
2001年9月第1版 2001年9月第1次印刷
印数:1—3100

ISBN7—228—06307—4/I·2285 定价:10.00元

بۇ كىتاب ئىستامبول بەدىر نەشرىياتىنىڭ 1975 ـ يىل 1 ـ نەشرى، 1975 ـ يىل 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书根据伊斯坦布尔巴德尔出版社 1975 年第 1 版,1975 第 1 次印刷本翻译出版。

مەسئۇل مۇھەررىرى: راخمان مامۇت

مەسئۇل كوررېكتولار: زەمىرە پىدا
سەنەۋەر ئىبراھىم

ئىبنى فەزلان ساياھەتنامىسى

ئاپتورى: ئىبنى فەزلان (ئىران)

تەرجىمە قىلغۇچى: توختى ھاجى تىللا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى

(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى

ئۈرۈمچى پاراۋانلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 850×1168 مىللىمېتر، 32/1

باسما تاۋىقى: 5.875 قىستۇرما ۋارىقى: 2

2001 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

2001 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

تىراژى: 1—3100

ISBN7—228—06307—4/I • 2285

باھاسى: 10.00 يۈەن

تەرجىماندىن

«ئىبنى فەزلان ساياھەتنامىسى» ئەرەب سەيياھلىرىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا توغرىسىدىكى ئەڭ قەدىمىي ماتېرىياللىرىدىن بىرى بولۇپ، مەزكۇر ئەسەردە 10 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەھۋالى (جۇغراپىيىلىك تۈزۈلۈشى، ئىجتىمائىي تۇرمۇشى، قەبىلىلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، دىنىي ئېتىقادى ۋە باشقىلار) ساياھەت خاتىرىسى ئۇسلۇبىدا بايان قىلىنىدۇ. مەزكۇر ئەسەر قەدىمكى ئوتتۇرا ئاسىيا توغرىسىدىكى بىرىنچى قول ماتېرىيال بولغاچقا، نەچچە ئەسىردىن بۇيان ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىملارنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان. ئۇلار بۇ ھەقتە نۇرغۇن تەتقىقاتلار ئېلىپ بارغان ۋە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئەرەب، نېمىس، فرانسۇز، رۇس، چىن ھەتتا ياپون تىللىرىدا نەشر قىلىنغان.

كەڭ ئوقۇرمەنلەر، شۇنىڭدەك تارىخ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن، شەرق مەدەنىيىتى تەتقىقاتىدا ئالاھىدە ئىختىساس ئىگىسى بولغان دوكتور رامازان شەشەن تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ، 1975 - يىلى تۈركىيە «بەدىر» نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئىبنى فەزلان ساياھەتنامىسى، جۈملىدىن ئەبۇ دۇلەفنىڭ «رىسالە»سى بىلەن مەرۋەزىنىڭ ئەسىرىنىڭ تۈرك قەبىلىلىرىگە مۇناسىۋەتلىك قىسىملىرى بىرقەدەر تەپسىلىي ئىزاھاتلىرى ۋە ئەسەرنى تولۇقلىغۇچى خاتىرىلەرنىڭ تۈركچە نۇسخىسى تۈنجى قېتىم ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىندى. ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي پايدىلىنىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

كىرىش سۆز

ھىجرىيە 308 (مىلادىيە 920 — 921) - يىلى ئەتراپىدا ئىسلامىيەتنى يېڭى قوبۇل قىلغان ئېدىل (ۋولگا) بۇلغارلىرى ھۆكۈمدارى يىلتىۋار ئەلمۇش ئابباسى خەلىپىسى مۇقتەدىر بىللاھغا ئابدۇللا بىن باشتۇ ئەل ھازارى ئىسىملىك بىرىنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەنىدى. بۇلغار ھۆكۈمدارى بۇ ئەلچى ئارقىلىق ئەۋەتكەن مەكتۇپتا خەلىپىدىن ھۆكۈمدارلىقىنى تونۇشىنى، خەلقىگە ئىسلام دىنىنى ۋە شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى ئۆگىتىدىغان ئالىم - ئۆلىمالارنى ئەۋەتىشىنى ۋە ھازارلاردىن قوغدىنىش ئۈچۈن بىر قورغان ياسىتىشقا پۇل ياردەم قىلىشىنى تەلەپ قىلغاندى. بۇنىڭ ئۈچۈن، خەلىپە بۇلغار ھۆكۈمدارىغا تەلەپ قىلغان نەرسىلەرنى ئېلىپ كېتىش خەۋىرىنى يەتكۈزىدىغان بىر ئەلچىلىك ھەيئىتى ئەۋەتىشنى قارار قىلدى. ئەلچىلىك ھەيئىتىنى تەشكىللەپ يولغا سېلىش ۋەزىپىسى ئوردا غوجىدارى نەزىر ئەل ھەرەمىگە تاپشۇرۇلدى. نەزىر ئەل ھەرەمى كېرەكلىك ھازىرلىقلارنى قىلغاندىن كېيىن، ئەلچىلىك ۋەزىپىسىگە ئۆز مەۋلاسى (ۋەلىسى)* سەۋسەن ئەل راسسىنى تەيىنلىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئەلچىلىك ھەيئىتى بارىدىغان جايلارنى ياخشى بىلىدىغان تېگىن ئەل تۈركى ۋە بارىس ئەل سەقلابى ئىسىملىك خەلىپىلىك ئوردىسىدىكى ئىككى خادىمنى بىللە يوللىدى.

بۇلغارلار ئېلىگە بارىدىغان بۇ ئەلچىلىك ھەيئىتىدە خەلىپە ۋە ۋەزىرى نامىغا يوللانغان مەكتۇپلارنى ئوقۇش، ھەدىيەلەرنى

---

* ھۆرلۈك بېرىلگەن قۇل — ت.

سۇنۇش، ئالىم - ئۆلىمالارغا نازارەتچىلىك قىلىشقا مەسئۇل ئەخمەد ئىبنى فەزلان ئىسىملىك بىر ۋەزىرلەر كېڭىشىنىڭ كاتىپىمۇ بار ئىدى. ھاياتى ھەققىدە ئەسىرىدە بېرىلگەن مەلۇماتلاردىن باشقا ھېچقانداق بىر مەلۇمات بولمىغان بۇ كاتىپنىڭ ئەلچىلىك ھەيئىتىدىكى ئورنى سەۋسەن ئەل راسسىدىنمۇ مۇھىم ئىدى. بۇ قېتىمقى ئەلچىلىك جەريانىدا بىرىنچى دەرىجىلىك رول ئوينىغان بۇ كاتىپ (ئىبنى فەزلان) بارغان جايلىرىدا كۆرگەنلىرىنى ۋە ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى خاتىرىلەپ، باغدادقا قايتقاندىن كېيىن ئەلچىلىكنىڭ جەريانى، ئەلچىلىك ھەيئىتى بارغان جايلارنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىش شەكىللىرى، دىنلىرى، تۇرمۇش ئۇسۇللىرى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ئوقتۇرىدىغان ئىنتايىن مۇھىم بىر ئەسەر يېزىپ چىققان. ئۇنىڭ بۇ كىتابنى يېزىشىدىكى ئەڭ چوڭ سەۋەب، ئىلگىرى خەلىپىلىك ئوردىسىدا كۆرگەن تۈرك قەبىلىلىرىدىن بولغان كىشىلەر ئېيتىپ بەرگەن تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ يۇرتلىرى ھەققىدىكى قىزىقارلىق ئىشلار بۇ قېتىم كۆرگەنلىرىنىڭ ئۆزى ياكى ئەتراپىدىكىلەردە ئويغاندۇرغان قىزىقىشى ئىكەنلىكى بولسا كېرەك. كىتابتا ئېيتىلغىنىدەك، ئۇ ئىلگىرى تېگىندىن ۋە ئۆزى ياشىغان مۇھىتتىكى تۈرك قەبىلىدىن بولغان كىشىلەردىن تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ يۇرتلىرى ھەققىدە بەزى مەلۇماتلارغا ئىگە بولغانىدى. ئىبنى فەزلاننىڭ ياخشى بىر كۆزەتكۈچى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان «ئەل رىھلە» (ساياھەتنامە) ناملىق بۇ ئەسەر تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ تارىخى جەھەتتە ناھايىتى مۇھىم ماتېرىياللاردىن بىرىدۇر. ئىزاھاتلاردىنمۇ مەلۇم بولغىنىدەك، بۇ ئەسەردە قەدىمىي تۈرك قەبىلىلىرى ۋە شىمالدىكى جايلارغا دائىر بېرىلگەن مەلۇماتلارنىڭ توغرىلىقى باشقا ئوتتۇرا ئەسىر مۇئەللىپلىرىنىڭ ۋە يېقىنقى زاماندىكى سەيياھلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن ئىسپاتلاندى.

ئىبنى فەزلان ھازارلاردىن باشقا جايلارغا قىلغان ئەلچىلىكى

جەريانىدا، بۇ يەردە ئېيتقان تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ يۇرتلىرىدىن
ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى كۆرگەن.
بۇلغارلار يۇرتىغا بارغىنىدا هازارلار بىلەن ئۇچراشمىغانلىقى تې-
كىستتىن ئوچۇق كۆرۈلىدۇ. قايتىشىدا ئۇچراشقان - ئۇچراش-
مىغانلىقى ھەققىدىمۇ ھېچقانداق يىپ ئۇچىغا ئىگە ئەمەسمىز.
هازارلار ھەققىدىكى قىسمىدا ئېيتىلغانلاردىنمۇ ئۇنداق بىر نەتىجە
چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئىبنى فەزلان
هازارلار ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتلارنى ئۆزى بارغان جايلاردىكى
ھەر خىل ماتېرىياللاردىن ئالغان بولۇشى مۇمكىن. ئىبنى فەز-
لاندىن نەقىل كەلتۈرگەن يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىدە بولسۇن،
ياكى مەرھۇم ئۇستاز زەكى ۋەلىدى توغان تەرىپىدىن بايقالغان
كىتابنىڭ يېگانە نۇسخىسىنىڭ هازارلار ھەققىدىكى باياندا بول-
سۇن، ئەلچىلىك ھەيئىتىنىڭ باغدادتىن قايتقانلىقى ھەققىدە
توختالمىغان. ھالبۇكى، ئەسەرنىڭ ئومۇمىي پىكىر ئېقىمىدىن
كىشىلەردە يازغۇچىنىڭ ئەلچىلىك ھەيئىتىنىڭ قايتىشىنىمۇ بايان
قىلغانلىقى تەسىراتى قوزغىلىدۇ. بەلكىم بۇ قىسىم بىزگە يېتىپ
كەلمىگەن ئەسلى نۇسخىدا مەۋجۇت بولسا كېرەك. كوۋالېۋىسكى
يەنە بىزگە يېتىپ كەلگەن بۇ تولۇقسىز نۇسخىسىنىڭ سامانىيلار
دەۋرىدە تەييارلانغان تاللانمىلار ئىكەنلىكىنى، يازغۇچىنىڭ ئەسلى
نۇسخىنىڭ كوپىيىسى ئەمەسلىكى كۆزقارىشىنى تېخىمۇ ئىلگىرى
سۈرىدۇ.
1800 - يىللاردىن ئېتىبارەن ئىبنى فەزلاننىڭ بۇ كىتابى-
دىن ياكۇت ئەل ھاماۋىنىڭ «مۇئئەم ئەل بۇلدان» ناملىق جۇغرا-
پىيە لۇغىتىنىڭ ئېدىل، باشقىرت، بۇلغار، هازار، خارەزىم ۋە
رۇسلار ھەققىدىكى قىسىملىرىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن بابلار ئۇس-
تىدە فراھىن باشلىق نۇرغۇن ئالىملار ھەر خىل تىللاردا ئەسەر-
لەر ئېلان قىلغانىدى. فراھىننىڭ ئەسىرى نەشر قىلىنىپ بىر
ئەسىردىن كېيىن، 1923 - يىلى زەكى ۋەلىدى توغان مەشھەد

كۆتۈپخانىسىدا ئىبنى ئەل فاكىخنىڭ «كىتاب ئەل بۇلدان»نىڭ بىر قىسمى بىلەن ئەبۇ دۇلەفنىڭ ئىران بىلەن خۇراسانغا ۋە تۈرك، چىن، ھىندى ئۆلكىلىرىگە قىلغان ساياھەتلىرىنىڭ خاتىرىلىرىگە دائىر يازغان ئىككى رىسالىسىنىڭ ۋە ئىبنى فەزلاننىڭ ساياھەتنامە (ئەل رىھلە) سىنىڭ باشتىكى ھازارلار قىسمىنىڭ دەسلەپكى قۇرلىرىغىچە بولغان بابىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر قولىيازمىسىنى بايقىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىبنى فەزلاننىڭ ئەسىرى ئۈستىدىكى تەتقىقاتلار تېخىمۇ تېزلەشتى. 1939 - يىلى قولىيازمىنى بايقىغان زەكى ۋەلىدى توغان كىتابنىڭ نېمىسچە تەرجىمىسى ۋە كەڭ ئىزاھاتلىرى بىلەن بىللە ئەرەبچە ئوبزورلۇق نەشرىنى ئېلان قىلدى. شۇ يىلى كوۋالېۋىسكى لېنىنگرادتا كىتابنىڭ رۇسچە تەرجىمىسى ئىزاھاتلىرى بىلەن بىللە ئەرەبچە مەتنىنىڭ (تېكىستىنىڭ) ئەينى باسمىسىنى ئېلان قىلغانىدى.

ئۇستاز خ. رىتتېر 1942 - يىلى بۇ ئىككى نەشرنىڭ مەتىن ۋە تەرجىمىلىرىگە مۇھىم بىر ئوبزور ئېلان قىلىش بىلەن مەتىندىكى نۇرغۇن سۆز - ئىبارىلەرنى تۈزەتكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ر. پ. بلاكې ۋە ر. ن. فرىيې، ك. تسىگلېدې ئەسەرنىڭ ئىنگلىزچە ۋە ماجارچە تەرجىمىلىرى بىلەن ئىزاھاتلىرىنى نەشر قىلدۇردى. 1956 - يىلى كوۋالېۋىسكى بىرىنچى نەشرىنى تولۇقلاپ، ئەسەر ھەققىدە يەنە بىر ناھايىتى مۇھىم ماقالە ئېلان قىلدى. 1958 - يىلى م. كانارد ئۆزىدىن بۇرۇنقى تەتقىقاتلارغا تايىنىپ، ئەسەرنىڭ فرانسۇزچە ئىزاھاتلىق تەرجىمىسىنى نەشر قىلدۇرۇش بىلەن بۇ ئەسەرگە يەنە بىر يېڭىلىق قوشتى. ئەڭ ئاخىرىدا سامى دەھھان ساياھەتنامە مەتىنىنىڭ ناھايىتى مۇكەممەل ئوبزورلۇق بىر نەشرىنى مەيدانغا چىقاردى.

بولۇپمۇ تۈرك مەدەنىيىتىگە ئالاقىدار بولسىمۇ، تېخى تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ كىتابخانىلىرى خەۋەرسىز بولغان بۇ كىتابنىڭ يالغۇز زەكى ۋەلىدى توغان تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان مەتنىگە ئاساسەن

تەييارلانغان تۈركچە يالىڭاچ تەرجىمىسى لۇتفى دوغان تەرىپىدىن تۈركىيە ئىلاھىيەت فاكۇلتېتى ژۇرنىلىنىڭ 1954 - يىللىق 1 - ، 2 سانىنىڭ 58 — 80 — بەتلىرىدە ئېلان قىلىندى. كىتابخانىلارنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇنۇلغان بۇ ئەمگىكىمىزدە ئەسەرنىڭ ئىزاھاتلىق تەرجىمىسىنى يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئەسەرلەردىن ۋە باشقا ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ تەييارلاشقا تىرىشتۇق.

ئەسىرىمىزنىڭ ئاخىرقى سەھىپىلىرىدە، ئەبۇ دۇلەف مىسئار بىن مۇھەلھىلنىڭ تۈرك، چىن ۋە ھىندى ئۆلكىلىرىگە قىلغان ساياھەتلىرىگە دائىر رىسالىسىنىڭ تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ يۇرتلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك قىسمىنىڭ تەرجىمىسى بېرىلدى. 10 - ئەسىردە خۇراسان ۋە ئىران ھۆكۈمدارلىرىنىڭ ئوردىلىرىدا تۇرغان بىر ساياھەتچى ۋە ئەرەب شائىرى ئىكەنلىكىدىن باشقا، ھاياتى ھەققىدە بىرەر مەلۇماتى بولمىغان بۇ مۇئەللىپىنىڭ بەرگەن مەلۇماتىنى ئېھتىيات بىلەن قوبۇل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئەبۇدۇلەف ئۆزىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، 331 (مىلادىيە 942 — 943) — يىلى ساماني ئوردىسىغا كەلگەن چىن (جۇڭگو) نىڭ بىر ئەلچىلىك ھەيئىتى بىلەن بىللە يولغا چىققان. بۇخارادىن چىنغا بارىدىغان بۇ ھەيئەتنىڭ نورمال يول بىلەن ئوڭغا، سولغا بۇرۇلماي مېڭىپ ئۆتىدىغان يەرلىرى بەلگىلىك بولۇپ، بۇ يول تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ يۇرتلىرىدىن ئوغۇزلار، قارلۇقلار، توققۇز ئوغۇزلار ۋە خىتايلارنىڭ يۇرتلىرىدىن ئۆتكەنىدى. ھالبۇكى ئەبۇ دۇلەف بىزگە بۇ يول ئۈستىدىن خېلى يىراقتا تۇرىدىغان پەچەنەكلەر، تىبەتلىكلەر ۋە قىرغىزلارنىڭ ئۆلكىلىرىگىمۇ يولۇققانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇ ئىشنى ئىككى شەكىلدە ئىزاھلاش مۇمكىن: يا ئەلچىلىك ھەيئىتى چىنگە قايتىشتا غول يولنىڭ ئوڭ ۋە سول قانىتىدىكى بەزى ئۆلكىلەرگە يولۇققان، ياكى ئەبۇ دۇلەف بۇ ئۆلكىلەرگە دائىر بەرگەن مەلۇماتلارنى ھەر خىل ماتېرىياللاردىن ئېلىپ، ئۆز كۆزىتىشلىرىگە بولغان تەسىراتىنى بەرمەكچى بول-

غان. بۇنىڭدىن باشقا، ئەلچىلىك ھەيئىتى ئۇچراشقان قەبىلىلەرنىڭ ئورۇنلىرىنىڭ خاتا بېرىلىشى، بەزى تەكرارلىنىشلارنىڭ يۈز بېرىشى، كىتابنىڭ ئۆزگەرتىۋېتىلگەن بولۇشى ياكى يازغۇچى كىتابنى ساياھەتتىن خېلى كېيىن ئېسىدە قالغان خاتىرىلىرىگە ئاساسەن يازغانلىق گۇمانلىرىنى ئەسكە سالىدۇ. مەسىلەن، قاراخانىيلار ھەققىدە توختالغىنىدا ئاۋۋال ئۇلارنى ئەل ھارگاھ (ئوردۇكەنت يەنى قەشقەر) نامى بىلەن، كېيىن بۇغراج قەبىلىسى ئىسمى بىلەن ئايرىم - ئايرىم ئىككى يەردە تىلغا ئالىدۇ. بۇ ئىسىملارنىڭ بىرىنچىسى ئۇلارنىڭ پايتەختى، ئىككىنچىسى بولسا سۇلالىسىنىڭ (خاندانلىقىنىڭ) نامىدۇر. مانا بۇ نۇقسانلار بولسىمۇ، 10 - ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا شەرقتە ياشىغان تۈرك قەبىلىلىرى ھەققىدە توختالغان بىر ماتېرىيال بولۇشى ۋەجىدىن ئەبۇ دۇلەفنىڭ ئەسىرىنىڭ تۈرك ئۆلكىلىرىگە دائىر قىسمىنىڭ تەرجىمىسىنى بېرىشنى لايىق تاپتۇق.

بۇ ئەسەر دەسلەپ كۇرد ۋە سېكلوزېر تەرىپىدىن ياكۇتنىڭ «مۇئىئەم ئەل بۇلدان» ناملىق ئەسىرىدە كازۋىنىنىڭ «ئەسەر ئەل بىلاد» ۋە «ئاجائىب ئەل مەخلۇقات» ناملىق كىتابلىرىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن قىسىملىرىنى بىرلەشتۈرۈش شەكلى بىلەن لاتىنچە تەرجىمىسى ۋە ئىزاھاتلىرى بىلەن بىرلىكتە 1845 - يىلى بېرلىندە ئېلان قىلىنغان. كېيىن، ي. فېرراند، گرىگورىيېف ۋە ۋۇستېنفېلدلار بۇ كىتاب ھەققىدە تەتقىقاتلار ئېلىپ بارغان. 1923 - يىلى زەكى ۋەلىدى توغان تەرىپىدىن مەشھەد نۇسخىسى تېپىلغاندا ۋون روخساۋېر بۇرۇنقى تەتقىقاتلارغا ۋە بۇ يېڭى نۇسخىغا ئاساسەن ئەسەرنىڭ ئىزاھاتلىق نېمىسچە تەرجىمىسىنى نەشر قىلدۇرغان. بۇ ئاخىرقى ئەسەر سېكلوزېرنىڭ نەشرى بىلەن مەشھەد نۇسخىسى ئارىسىدا ئارتۇقچە پەرق يوقلۇقىنى كۆرسەتكەن. بىز بۇ تەرجىمىمىزدە سېكلوزېر نەشرىنىڭ خ. رىتتېر تەرىپىدىن تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن نۇسخىسى بىلەن ۋون روخسا-

此为试读，需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com

ۋېرنىڭ نەشرىنى ئاساس قىلدۇق.

قولىمىزدىكى بۇ كىتابىمىزدا يەنە شەرەف ئەل زامان ئەل مەرۋەزى 514 (مىلادىيە 1120) ـ يىللىرى سۇلتان سەنجەر زامانىدا يازغان «تەبائى ئەل ھەياۋان» ناملىق كىتابىنىڭ تۈرك قەبىلىلىرى ھەققىدىكى 9 ـ بابىنىڭ تەرجىمىسى بېرىلدى. مەرۋەزى بۇ بابنى يازغىنىدا، باشتا جەيھانى ئىبنى ئەل فاكىخنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن «ھۇدۇد ئەل ئالەم» قاتارلىق ھەر خىل ماتېرىياللاردىن پايدىلانغان. بۇنىڭدا ئۆز دەۋرىگە يېقىن ۋەقەلەر ھەققىدە توختىلىشقىمۇ سەل قارىمىغان. ئۇنىڭ تۈرك قەبىلىلىرى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتلىرىنىڭ مۇكەممەللىكى ھەر خىل ماتېرىياللار بىلەن ئىسپاتلاندى. بىراق، بۇرۇندىن بېرى تۈرك قەبىلىسى ئەمەسلىكى مەلۇم بولغان رۇسلار ۋە ئىسلاۋلارنى تۈرك قەبىلىسى دەپ ھېسابلىشىنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىش تەس. ئۇنى بۇنداق بىر نەتىجىگە كەلتۈرگەن سەۋەب، قەدىمي رۇسلارنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىش شەكلىنىڭ تۈرك قەبىلىلىرىنىڭكىگە ئوخشايدىغانلىقى بولسا كېرەك. بۇ بابنىڭ تەرجىمىسىدە ۋ. مىنورسكىي تەرىپىدىن ھىندىستان دۆلەت ئورگىنى ۋە ئەنگلىيە مۇزېيدا تېپىلغان نۇسخىلارغا ئاساسلىنىپ ئىنگلىزچە تەرجىمىسى ۋە ئىزاھاتلىرى بىلەن بىللە 1942 ـ يىلى لوندوندا نەشر قىلىنغان چىن، تۈرك ۋە ھىندى ئۆلكىلىرى ھەققىدە توختالغان بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەسەر ئاساس قىلىندى. ئىبنى فەزلاننىڭ ئەسىرىنىڭ تەرجىمىسىدىكىدەك، ئەبۇ دۇلەفنىڭ ۋە مەرۋەزىنىڭ ئەسەرلىرىدىن تەرجىمىسى بېرىلگەن قىسىملاردىمۇ ئىزاھلىنىشى لازىم تېپىلغان يەرلەر ھەر خىل ئەسەرلەرگە ۋە ماتېرىياللارغا مۇراجىئەت قىلىنىپ خاتىرىلەنگەن. بۇ خاتىرىلەرنىڭ مەتىنلەردە بېرىلگەن مەلۇماتنى بېيىتىدىغانلىقى ھەمدە نۇرغۇن نۇقتىلارنىڭ ئايدىڭلىشىشىدا كىتابخانلارغا يېتەكچىلىك قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا ئەسەرنى تولۇقلىغۇچى بىرقانچە مۇھىم خاتىرىلەر بىلەن تۈرك - موڭغۇل شامانىزمىغا دائىر بەزى مەلۇماتلار بېرىلدى. بۇلار ئەينى چاغلاردىكى تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە دائىر پايدىلىنىش قىممىتى يۇقىرى مۇھىم ماتېرىياللاردۇر.

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

ئىستانبۇل 1974 - يىلى، ئاپرېل

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

بىرىنچى قىسىم ئىبنى فەزلان ساياھەتنامىسى 1
مۇقەددىمە 1
ئىران ۋە خۇراسان........................ 2
ماۋەرائۇننەھر 3
خارەزىم 5
تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ يۇرتلىرىغا كىرىش 9
ئوغۇزلار 11
پەچەنەكلەر 22
باشقىرتلار........................ 23
بۇلغارلار 25
رۇسلار 46
ھازارلار 56

ئىككىنچى قىسىم ئەبۇدۇلەفنىڭ «رىسالە»سىنىڭ تۈرك قەبىلىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك قىسمى 60

ئۈچىنچى قىسىم مەرۋەزىنىڭ ئەسىرىنىڭ تۈرك قەبىلىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك قىسمى 69
تۈرك قەبىلىلىرى ھەققىدە 69

تۆتىنچى قىسىم ئەسەرنى تولۇقلىغۇچى خاتىرىلەر 79
بالىلار 79

بۇلغارلار 79
جازالار 82
ئېدىل 84
نىكاھلىنىش ئادەتلىرى 87
دەپنە شەكىللىرى 91
خاقان ۋە ھۆكۈمدار 95
خاقان بەگ 96
كېسەللىك ۋە ئۇنى داۋالاش 100
ھازارلار 102
ھەيكەللەر 104
ئادەم قۇربانلىرى 105
قان ۋە سۆڭەكلەر 108
كېپەن 111
قۇربانلار ۋە ھەدىيىلەر 111
قەبرىلەر (مازارلار) 116
قەبرە تاشلىرى 119
ئوغۇزلار 120
ئونگونلار 122
مېيىت بىلەن بىللە قەبرىگە قويۇلىدىغان نەرسىلەر 122
ئۆلۈم 124
ئۆلۈمدىن كېيىن 125
رۇسلار 127
شامانىزم 129
تاۋۇت 138
تۇمۇلۇسلەر 139
يوغلار (ئۆلۈم مۇراسىملىرى) 140

ئىزاھاتلار 144

بىرىنچى قىسىم

ئىبنى فەزلان ساياھەتنامىسى

مۇقەددىمە

بۇ كىتاب مۇھەممەد بىن سۇلايماننىڭ مەۋلاسى (ھـۇرلۇككە ئـېرىشكەن قـۇلى) ۋە خـەلىپە ئـەل مۇقتەدىر بۇلغار (ساقالىبە) (1) ھۆكۈمدارىغا ئەلچىلىك ۋەزىپىسى بىلەن ئەۋەتكەن ئەخمەد بىن فەزلان بىن ئەل ئابباس بىن رەشىد بىن ھامىدنىڭ ئەسىردۇر. مۇئەللىپ بۇ ئەسەردە تۈرك، ھازار، رۇس، بۇلغار، باشقىرت ۋە باشقا قەبىلىلەرنىڭ دىنىي جەھەتتىكى پەرقلەر، ھۆكۈمدارلىرىغا دائىر خەۋەرلەر ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشلىرى ھەققىدىكى كۆرگەن - بىلگەنلىرىدىن بايان قىلىدۇ.

ئەخمەد ئىبنى فەزلان مۇنداق دەيدۇ:

بۇلغار ھۆكۈمدارى ئەلمۇش بىن شىلكى يىلتىۋار(2) نىڭ ئەمىر ئەل مۆئمىنىن (خەلىپە) ئەل مۇقتەدىرگە ئىسلام دىنىنى چۈشەندۈرىدىغان، شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى ئۆگىتىدىغان، يۇرتىدا ۋە پۈتۈن مەملىكىتىدە ئۆز نامىدا خۇتبە ئوقۇلۇشى ئۈچۈن مۇنبەر ۋە مەسچىتلەرنى ياسىتىدىغان بىر ھەيئەت ۋە دۈشمەن ھۆكۈمدارلاردىن قوغدىنىش ئۈچۈن بىر قورغان ياسىتىش تەلەپ قىلىنغان مەكتۇپى يېتىپ كېلىپ، بۇ ھەقتىكى تەلىپى قوبۇل قىلىندى. بۇ ھەقتىكى ۋاسىتىچى نەزىر ئەل ھەرەمى(3) ئىدى. ماڭا بولسا ھۆكۈمدارغا خەلىپىنىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇپ بېرىش، يوللانغان ھەدىيىلەرنى تاپشۇرۇپ بېرىش، شەرىئەت ئۆلىمالىرى بىلەن

خەلپەتلەرنى نازارەت قىلىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. ياسىلىدىغان قورغانغا سەرپ قىلىش ۋە شەرىئەت ئۆلىمالىرى بىلەن خەلپەتلەرگە بېرىش ئۈچۈن ھۆكۈمدارغا ئېلىپ بارىدىغان پۇل ئىبنى ئەل فۇرئات(4) نىڭ قورۇقى ۋە خارەزمىدىكى ئارتا خۇشمىسان(5) قورۇقىدىن كۆرسىتىپ بېرىلدى.

بۇلغار ھۆكۈمدارى تەرىپىدىن خەلىپە ئەل مۇقتەدىرگە ئەۋەتىلگەن ئەلچى ئابدۇللا بىن باشتۇ ئەل ھازارى(6) ئىدى. خەلىپە تەرىپىدىن جاۋابەن يوللانغان ئەلچى بولسا تېكىن ئەل تۈركى(7) ۋە بارىس ئەل سەقلابى(8) لار بىلەن بىللە كەلگەن نەزىر ئەل ھەرەمىنىڭ مەۋلاسى (ۋەلىسى) سەۋسەن ئەل راسسى(9) ئىدى. دېمەك، مەنمۇ ئۇلار بىلەن بىللە بولۇپ، ھۆكۈمدارغا، خوتۇنىغا، پەرزەنتلىرىگە ۋە قوماندانلىرىغا يوللانغان ھەدىيىلەر ۋە ھۆكۈمدارنىڭ نەزىر ئەل ھەرەمىدىن تەلەپ قىلغان دورىلىرىنى ئېلىپ ماڭغانىدىم.

ئىران ۋە خۇراسان

ھىجرىيە 309 - يىلى سەپەر ئېيىنىڭ 11 - كۈنى (مىلادىيە 921 - يىلى 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى) پەيشەنبە كۈنى باغداد (مەدىنەت ئەل سالام) تىن يولغا چىقتۇق. نەھراۋاندا بىر كۈن تۇرۇپ، يولىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ دەسكەرە(10) گە باردۇق. ئۇ يەردە ئۈچ كۈن تۇرۇپ يەنە يولغا چىقتۇق. ھېچ يەردە توختىماي ئۇدۇل ھۇلۋان(11) غا باردۇق. بۇ شەھەردە ئىككى كۈن تۇرۇپ، ئۇ يەردىن قارمىسىن(12) غا قاراپ يولغا چىقتۇق. قارمىسىندا ئىككى كۈن تۇرغاندىن كېيىن يولىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ، ھەمەدانغا يېتىپ باردۇق. ئۇ يەردە ئۈچ كۈن تۇرۇپ ساۋە(13) گە باردۇق. ئۇ يەردىمۇ ئىككى كۈن تۇرغاندىن كېيىن، سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ رەي(14) گە يېتىپ باردۇق. بۇ يەردە سۇ-

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com